

DOOPSGEZINDE BIJDAGEN

NIEUWE REEKS

NUMMER 44

DOOPSGEZINDE BIJDRAGEN

NIEUWE REEKS
NUMMER 44

Verzameld door de
Redactiecommissie van de
Doopsgezinde Historische Kring

Theo Brok
Daan de Clercq
Mechteld Gravendeel
Adriaan Plak
Pieter Post
Mirjam G.K. van Veen (hoofdredactie)

Uitgegeven door de
Doopsgezinde Historische Kring
Singel 454, 1017 AW Amsterdam
<http://www.dhkonline.nl/>

DOOPSGEZINDE BIJDRAGEN

NIEUWE REEKS
NUMMER 44 (2018)

AMSTERDAM
DOOPSGEZINDE HISTORISCHE KRING
2018

Omslagillustratie: Hendrick M. Sorgh, *Jacob Bierens met zijn vrouw Cornelia Haeck, hun drie kinderen en een dienstmeid* (1663), Amsterdam Museum.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

Doopsgezinde

Doopsgezinde Bijdragen [verz. door de redactiecommissie van de
Doopsgezinde Historische Kring]

Nieuwe reeks 1 (1975)-...

Amsterdam: Doopsgezinde Historische Kring

ISSN 0167-0441

Verschijnt jaarlijks

Bijdragen nr. 44 (2018)

Met lit. opg.

ISBN 978-90-8704-738-2

Trefw.: doopsgezinden; opstellen/bibliografie

© 2018 Doopsgezinde Historische Kring

Uitgever: Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Inhoud

MIRJAM VAN VEEN, Redactioneel 7

ARTIKELLEN

NINA SCHROEDER, ‘Heerlijk beplante Boomgaerden als Paradijsen’.
Natuur en beeldende kunst bij doopsgezinden in de Republiek der
Nederlanden 9

FRANCESCO QUATRINI, Adam Boreel (1602-1665) en John Dury
(1600-1680): Nederlands-Engelse pogingen om kerkelijke eenheid te
bereiken 57

ASTRID VON SCHLACHTA, Dopersporen. Doperse geschiedenis:
zichtbaar en tastbaar 83

RUUD LAMBOUR, Het sterfjaar van Dirck Jacobsz Leeuw herzien:
niet 1652 maar 1664 89

RUUD LAMBOUR, Met Von Uffenbach in 1711 op bezoek in Amsterdam bij
acht doopsgezinde verzamelaars van kunst, boeken,
penningen en naturalia 95

ADRIAAN PLAK, Twee zilveren boekbanden 119

SIMON VUYK, Leve de Bataafse Republiek! Brieven van de doopsgezinde
student Marten Martens uit 1794 en 1795 133

RECENSIES

- Jelle Bosma: Mark Jantzen, Mary S. Sprunger & John D. Thiesen (eds.), *European Mennonites and the Challenge of Modernity over Five Centuries; Contributors, Detractors, and Adapters* 149
- Alle G. Hoekema: Alan Kreider, *The Patient Ferment of the Early Church. The Improbable Rise of Christianity in the Roman Empire* 151
- Alle G. Hoekema: Luke S. Martin, *A Vietnam Presence: Mennonites in Vietnam during the American War* 153
- Mirjam van Veen: David L. Weaver-Zercher, *Martyrs Mirror. A Social History* 155
- Piet Visser: James W. Lowry, *Documents of Brotherly Love. Dutch Mennonite Aid to Swiss Anabaptists* 156
- Piet Visser: Bridget Heal & Anorthe Kremers (eds.), *Radicalism and Dissent in the World of Protestant Reform* 161
- Flora Visser-van Enkhuizen: Wolfram Weiße, Fernando Enns (Hrsg.), *Reformation, Aufbruch und Erneuerungprozesse von Religionen* 164
- Theo Brok: Klaas van der Zwaag, *Reformatie vandaag. 500 jaar Hervorming in de context van het debat met Rome en nieuwe vormen van doperse radicaliteit* 166
- Rineke Verheus-Nieuwstraten: Jeroen Giltaij, *Jan de Braij (1626/1627-1697) schilder en architect* 168
- Rineke Verheus-Nieuwstraten: Flip van Doorn, *De eerste wandelaar. In de voetsporen van een wandelende dominee* 171

SIGNALEMENT

- Theo Brok: Henk van den Belt en Fred van Lieburg (red.), *Zuurdesem verandert alles. Het Kerkhistorisch Gezelschap (1946-2016) tussen theologie en geschiedenis* 174

PERSONALIA AUTEURS 175

Redactioneel

Dit nummer is andermaal een sprekend voorbeeld van de rijkdom van het dopers erfgoed in Nederland. Francesco Quatrini en Nina Schroeder putten beiden uit de doperse archieven in Nederland. Nina Schroeder werpt nieuw licht op de doperse landschapsschilderkunst en analyseert aan de hand daarvan doperse opvattingen over het landschap. Francesco Quatrini analyseert de relatie tussen Adam Boreel en John Dury. Zijn artikel is een sprekend voorbeeld van het grensverkeer tussen de verschillende confessionele groeperingen in de Republiek: de nauwe betrekkingen die Dury en Boreel onderhielden, bewijzen andermaal dat de gereformeerden zich door vertegenwoordigers van de radicale reformatie lieten beïnvloeden.

Ruud Lambour doet in twee artikelen verslag van zijn, als immer, boeiende onderzoek naar Amsterdamse doopsgezinden in de Gouden Eeuw. In zijn stuk over de reis van Von Uffenbach staat ook hij stil bij de doperse waardering voor het Boek der Natuur. Zijn artikel is andermaal een voorbeeld van de prominente plaats die doopsgezinden in de samenleving van de Republiek verwierven en de invloed daarvan op hun religieuze identiteit. Zijn korte artikel over Dirck Jacobsz Leeuw is een welkome correctie op het bestaande onderzoek.

Ook Adriaan Plaks bijdrage over *Twee zilveren boekbanden* is een sprekend voorbeeld van het rijke doperse leven. Hij beschrijft twee boekbanden om twee vroeg 17de eeuwse doperse uitgaven.

Simon Vuyk schreef voor dit nummer van *Doopsgezinde Bijdragen* over Marten Martens en maakte twee brieven van hem toegankelijk.

Het artikel van Astrid von Schlachta tenslotte voert ons naar de Duitse dopers: zij laat zien welke initiatieven de Duitse dopers ondernemen om hun geschiedenis toegankelijk en zichtbaar te maken.

Al met al een fraai boeket dat door een (deels) vernieuwde redactie is verzameld. Een aantal mensen heeft na jaren trouwe dienst het stokje overgedragen aan anderen. Anna Voolstra zullen we met haar kritische vragen over de koers van *Doopsgezinde Bijdragen* en over onze beoogde lezerspubliek node missen. Jelle Bosma zullen we met zijn kritisch oog voor tekst en beeld eveneens missen. Langer dan ik mij kan heugen droeg Jelle zorg voor de eindre-

REDACTIONEEL

dactie. Mede dankzij hen is *Doopsgezinde Bijdragen* tot een blad geworden dat leesbaar is voor ieder die geïnteresseerd is in doperse geschiedenis en tot een zeer gewaardeerd medium om resultaten van onderzoek te publiceren.

Mirjam van Veen

‘Heerlijck beplante Boomgaerden als Paradijsen’

Natuur en beeldende kunst bij doopsgezinden in de
Republiek der Nederlanden *

NINA SCHROEDER

Zeventiende- en achttiende-eeuwse schilderijen, prenten en tekeningen weer- spiegelen niet alleen de belangstelling voor, maar ook de opvattingen over de natuur zoals die bijvoorbeeld gangbaar waren in kringen van Nederlandse doopsgezinde verzamelaars, intellectuelen en kunstenaars. Uit archivalische gegevens en levensbeschrijvingen valt af te leiden dat er in de vroeg moderne tijd tientallen doopsgezinde kunstenaars waren.¹ Vanaf het midden van de zestiende eeuw zou menige artiest bijdragen aan het steeds gunstiger onthaal van landschapschilderkunst, terwijl bij liefhebbers ook de behoefte aan het illustreren van planten en bloemen toenam dankzij de groeiende populariteit van het tuinieren en de hovenierskunst. Gegoede doopsgezinden die vermogend waren geworden door de handel en industrie, investeerden herhaaldelijk hun geld in kunst en daarmee verbonden natuurthema's. De rijkste families kochten landhuizen, wat hen vaak de gelegenheid bood omvangrijke luthoven aan te leggen en bijzondere zeldzaamheden uit de natuur te verzamelen, zoals exotische vruchten en bloemen. De eigenaars van dergelijke bezittingen met al hun plantenrijkdom legden hun voorliefde voor de natuur vaak vast in familieportretten die in opdracht werden vervaardigd, waarop hun landgoederen en tuinen duidelijk uitkwamen. Die verbeelde werkelijkheid, hier onderwerp van bespreking, brengt enkele kenmerkende inzichten aan het licht: niet alleen over welke ideeën de doopsgezinden rondom de wereld der natuur koesterden, maar ook hoe zij hun eigen plek in zo'n landschap beschouwden. Voorbeelden uit de portretkunst, de landschapsschilderkunst en de stichtelijke literatuur, zoals embleemboeken, tonen zonder meer aan dat ook doopsgezinden zich bezighielden met de sociale, ethische en theologische betekenisystemen die vaak inherent waren aan de natuur als zodanig, en aan de weergave daarvan in de eigentijdse Nederlandse kunst. Een tuin rondom een buiten bood volop gelegenheid voor allerlei vormen van

ontspanning, van dagelijks handwerk, botanisch onderzoek en zelfs godgeleerde openbaring. In kunst weergegeven landschapselementen konden niet enkel documentaire waarde hebben, maar ze konden net zo goed genoten worden wegens hun schoonheid, of beschouwd vanuit een moralistische en religieus-contemplatieve optiek.

GRONDBEZIT OP PRENT EN SCHILDERIJ: DE DOCUMENTAIRE WAARDE

In Nederland woonden en werkten de doopsgezinden te midden van burenen met andere geloofsovertuigingen, of het nu op het platteland of in de stad was. In tegenstelling tot de culturele en religieuze afzondering die elders vaak bij doperse plattelandsgemeenschappen waar te nemen is, was dat in de Lage Landen niet of nauwelijks het geval.² Een deel van hen vond zijn nering eveneens in de landbouw, als boeren, vooral in Groningen, Friesland en Noord-Holland.³ Anderen waren betrokken bij productieprocessen van half- en eindfabrikaten, zoals in het molenbedrijf en de weverij, niet enkel op het platteland, maar evenzeer rondom stedelijke gebieden, zoals Twenthe en de Zaanstreek. Een flink deel van de doopsgezinden kwam echter in de steden zelf aan de kost. Hoewel de achtergrond van een kerkelijke minderheid soms beperkingen met zich meebracht, toch hebben dopers van Vlaamse, Friese, Waterlandse, Hoog-Duitse origine, of hoe die andere splinters ook mogen heten, niet alleen geprofiteerd van alle hier geboden vrijheden, ook hebben zij hun bijdrage geleverd aan de economische en kunstzinnige vernieuwing die zo kenmerkend was voor de Gouden Eeuw.

Binnen de rijkste kringen van doopsgezinden kwamen nogal wat onderlinge huwelijks- en zakelijke verbanden voor, zoals bijvoorbeeld bij de (Amsterdamse en Haarlemse) families De Neufville, Van Lennep, De Flines, De Wolff, Rutgers, De Clerq, Leeuw en Van Eeghen.⁴ Dit versterkte hun financiële aanzien en bracht hen in de stand der koopmans- en zakenelites. Dergelijke families konden met gemak geld steken in de aankoop van luxueus vastgoed, waaronder woonpanden in de meest chique stadswijken, zoals in de pas ontwikkelde ‘Gouden Bocht’ van de Amsterdamse Herengracht, terwijl zij net zo goed investeerden in de ontwikkeling van landgoederen, vooral langs de Vecht en het Spaarne.⁵ Toen er in de vroege achttiende eeuw in die streken sprake was van uitermate hoge concentraties landhuizen en lusthoven in doopsgezinde handen, werden die regio’s aangeduid als *Mennistenhemels*.⁶ Kunstzinnige weergaven van deze doperse bezittingen komen niet

alleen voor op familieportretten die in opdracht van de eigenaren zijn vervaardigd, maar ook op topografische prenten en landschapsschilderijen die simpelweg landhuizen en/of tuinen als zodanig afbeelden.

Portretten bevatten vaak zeer persoonlijke gegevens over de specifieke bezittingen die door de eigenaars gebruikt werden. Portretten van doopsgezinden op hun landgoederen dateren over het algemeen van de late zeventiende eeuw en van de achttiende eeuw. Dit komt enerzijds door de veranderde portretconventies die in deze tijd in de gehele maatschappij een voorkeur te zien geven voor een meer ‘glossy’ en classiciserend kleurgebruik, aankleding en décor, en anderzijds door de omstandigheid dat vanaf pakweg 1660 de doopsgezinden in toenemende mate tijd en geld begonnen te spenderen aan de aanleg van tuinen bij buitenplaatsen. Weliswaar hadden doopsgezinden ook al in de vroege zeventiende eeuw enkele buitens in bezit, maar deze waren doorgaans op of nabij het boerenland gelegen. De portretten uit de tweede helft van de zeventiende eeuw en later geven een volgende fase te zien van hoe dit buitenbezit zich zou ontwikkelen: in toenemende mate investeerden families in prachtig verzorgde tuinen, beelden en op de klassieke oudheid geïnspireerde paviljoens.⁷ Op sommige portretten is vooral de afstamming van een familie in beeld gebracht, waarbij het landgoedbezit voornamelijk geldt als een aanwijzing voor welstand en maatschappelijk aanzien.⁸ Maar tal van andere, rijkelijk gestoffeerde portretten benadrukken – afgaande op de poses der afgebeelden – de aandacht die sommige familieleden leggen op hun tuinen, wat evenzeer naar voor komt in de gedetailleerdheid waarmee de door hen gekweekte planten zijn afgebeeld.

Het landgoed *Vijverhof* duikt op tal van schilderijen op waar de doopsgezinde Agnes Block (1629-1704) op staat, die alom bekendheid genoot wegens haar botanische tuinen en volières. Block had het buiten in 1670 verworven na de dood van haar eerste echtgenoot, Hans de Wolff. Er stonden meer dan vierhonderd soorten planten in haar tuin, en wat haar veelzijdige hovenierskunst betreft, wordt zij vooral geroemd wegens haar in onze contreien eerste met succes gekweekte ananassen.⁹ Op een van omstreeks 1694 daterend portret door Jan Weenix (1640-1719) staat Block naast haar tweede echtgenoot, de doperse zijdehandelaar Sybrandt de Flines (1623-1697), een neef van de eveneens doopsgezinde zijdekoopman, enthousiaste kunstverzamelaar en botanicus Philips de Flines (1640-1700). Hij is afgebeeld terzijde van een selectie uit haar omvangrijke kunstcollectie, terwijl Block in het midden zit met achter zich haar vogelhuis, broeikas en tuin, temidden van andere planten met op de voorgrond een cactus en een ananas (afb. 1).¹⁰ Op de pen-

1 Jan Weenix, *Agnes Block (1629-1704), Sybrand de Flines (1623-1697) en twee kinderen op de buitenplaats Vijverhof, 1684-1704* (ca. 1694) olieverf op doek (Amsterdam Museum).

dantportretten die Adriaen van der Werff van Block en De Flines maakte, zijn hun bezittingen eveneens op de achtergrond te zien; met name op dat van Agnes Block is het terrein goed zichtbaar (afb. 2).

Het schilderij dat Michiel van Musscher (1645-1705) maakte van het gezin De Neufville, bevat op de achtergrond hun buiten *Meer en Berg*, in de buurt van Heemstede. Het landgoed was door de familie in 1696 aangeschaft, het zelfde jaar dat dit schilderij werd besteld.¹¹ Het schilderij vertoont de succesvolle Vlaams-doopsgezinde zijdehandelaar David de Neufville (1654-1729) met zijn vrouw Agneta (ca. 1658-1719) – een nicht van Agnes Block – en hun dochter Catherina (1683/4-1729) (afb. 3). Catherina houdt een tekening op die zij gemaakt heeft van de bloem die haar moeder in de hand heeft, terwijl haar vader goedkeurend naar de botanische schets van zijn dochter wijst. Houding en gebaren verbinden de familieleden zichtbaar met elkaar en dat benadrukt hun gemeenschappelijke voorliefde voor kunst en natuur.

Na het overlijden van David en Agneta zou Catharina *Meer en Berg* erven.

2 Adriaen van der Werff, *Portret van Agnes Block* (1629-1704) (1675-1699), olieverf op doek, 48 x 39 cm, privécollectie (foto: RKD te Den Haag).

Haar tweede echtgenoot, Dirk van Lennep, zou spoedig na haar dood een schilderij van alle kinderen van Catharina laten maken.¹² Hoewel dit schilderij ten doel heeft om de afstamming van de familie vast te leggen, zijn er desalniettemin twee kinderen op te zien die een racketsport beoefenen, wat het portret een dynamisch en speels karakter verschaft. Daarmee wordt het familiegeoegeen van vrijetijdsbesteding in de buitenlucht beklemtoond (afb. 4). Niet lang na de voltooiing van dit schilderij zou ten gevolge van Dirck van Lenneps financiële moeilijkheden Petronella de Neufville, Catharina's zuster die eveneens binnen de Van Lenneps was getrouwd, dit onroerend goed aankopen.¹³

Evenzo brengt het weelderige familieportret door Nicolaas Verkolje (1673-1746) van de Van Mollems op het buiten *Zijdebalen* een opeenvolging der geslachten in beeld, doch dit schilderij is ten aanzien van de interactie tussen

3 Michiel van Musscher, *David de Neufville, Agneta de Neufville, en hun oudste dochter Catharina* (1696), olieverf op doek, 149 x 167,5 cm (Amsterdam Museum).

de verschillende generaties veel dynamischer, terwijl de nadruk ligt op het genoegen dat de familie ontleent aan de natuur en de kunst die zij hier op hun landgoed aangelegd en vergaard heeft (afb. 5). David van Mollem was primair verantwoordelijk voor de verdere ontwikkeling van de tuinen van het landgoed, die door zijn vader, naast diens besognes voor de zijdefabricage op het familiebedrijf, waren aangelegd. Daartoe had hij steeds meer grond aangekocht en tuinattributen geïnstalleerd, zoals een grote zonnewijzer en standbeelden.¹⁴ De uitbreiding en omvang van deze lusthof zijn rond 1745 verder gedocumenteerd in een reeks van drie-en-twintig tekeningen door Jan de Beyer (1703-ca. 1780).¹⁵ Op de veranda van Verkoljes familieportret met schoonzoon Jacob Sydervelt in het midden vallen de potplant (een moerbeiboompje) en het verse fruit met plukloof nogal op, evenals een schilderij dat